

ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਦਰਪਣ: ਲੋਕ ਗੀਤ

ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ,
ਖੋਜਕਾਰ ਸਿੰਘਾਨੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਚੋਖਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਐਲਵਿਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਗਲਪ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਹਨ।¹ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ “ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਹਾੜ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਦੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਫਸਲਾਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਤਸਵ ਤੇ ਮੇਲੇ, ਰੁੱਤਾਂ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ”।² ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ, ਲੋਕ ਗੀਤ ਸ਼ੈਲੀਆਂ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਛੰਦ, ਕਾਵਿ ਧਾਰਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਲਿਕ ਰਚਨਾ ਤੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕ ਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਦੁਆਰਾ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰਿਤ ਅਜੇਹੀ ਸੰਗੀਤਮਈ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਕੇ ਪੀੜ੍ਹੀਓਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਾ ਹੈ।³ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਗੀਤ ਹੈ।⁴ ਇਹ ਗੀਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਮਿਲਣ ਕਾਰਣ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਜੀਵਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਤੇ ਅਗਿਆਤ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਜੰਮਦੇ, ਪਲਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਲੀ ਭਾਵਨਾ ਉੱਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ।⁵

ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਤੁਕਾਂਤ, ਵਜ਼ਨ, ਤੋਲ ਤੇ ਪਿੰਗਲ ਆਦਿ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਿਯਮਤ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਇਕ ਲੋਕ ਗੀਤ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੀੜ੍ਹੀਓਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਚਲਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਹੋਇਆ ਘਟਦਾ ਵਧਦਾ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਗੀਤ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਰਦ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਢੋਲਾ, ਮਾਹੀਆ, ਜਿੰਦੂਆ ਆਦਿ। ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵੰਨਗੀ ਔਰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਮੌਕੇ ਘੋੜੀਆਂ, ਸੁਹਾਗ, ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਟੱਪੇ ਆਦਿ ਤੇ ਗਮੀ ਮੌਕੇ ਵੈਣ, ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ੋਗਮਈ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਵਾਰ ਅਜੇਹੇ ਗੀਤ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਅਖਾਣ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸਮਗਰੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਕੇ ਲੋਕਧਾਰਾ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣ ਜਾਣ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਲ ਲੈਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਲੋਕਧਾਰਾਈਕਰਣ (Folklorization) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁶

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਬਾਰਾਮਾਹ, ਸਤਵਾਰ, ਥਿੱਤ, ਸੀਹਰਫੀ, ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ, ਪੱਟੀ, ਪਉੜੀ, ਵਾਰ, ਚੌਬੋਲਾ, ਫੁਨਹੇ, ਘੋੜੀ, ਸੁਹਾਗ, ਸਿਠਣੀਆਂ, ਅਲਾਹਣੀਆਂ, ਟੱਪੇ, ਮਾਹੀਆ, ਢੋਲਾ, ਬੋਲੀਆਂ, ਬੁਝਾਰਤਾਂ, ਸੱਦ ਤੇ ਫੁਟਕਲ ਆਦਿ। ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬਾਰਾਮਾਹ:

ਸਾਲ ਦੇ 12 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁੱਤਾਂ ਤੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਰਾਮਾਹੇ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਸਾਵਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਲੋਕ ਬਾਰਾਮਾਹੇ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਪਿਰ-ਵਿਛੁਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਆਪਣੇ ਬਿਰਹੇ ਨੂੰ ਰੁੱਤ ਬਦਲੀਆਂ ਨਾਲ ਰਚਾ ਮਿਚਾ ਕੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ”।⁷

ਸਤਵਾਰ:

ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਹਫਤੇ ਦੇ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਤਨੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਸੁਹਾਗ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇ ਤਰਲੇ ਨੂੰ ਵੀਰਵਾਰ ਦਿਨ ਰਾਹੀਂ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਬਸਰੇ ਨੂੰ ਉਠ ਜਾਊਂਗਾ ਕਰ ਕੇ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਕਾਲਾ।

ਬਸਰੇ ਨੂੰ ਨ ਜਾਈਂ ਵੇ ਵੀਰਵਾਰ ਮੁਕਲਾਵਾ।

ਥੱਤ:

ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਸਾਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਥਾਂ ਜਾਂ ਥਿਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਿਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਝਲਕਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੇਤ ਦੀ ਮੱਸਿਆ ਮੌਕੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਦਾ ਸਾਥ ਮਾਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਇੰਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਚੱਲ ਚਲੀਏ ਚੇਤ ਦੀ ਮੱਸਿਆ ਮੁੰਡਾ ਤੇਰਾ ਮੈਂ ਚੁੱਕ ਲੂੰ।

ਸੀਹਰਫੀ/ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ/ਪਟੀ:

ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮਵਾਰ ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਗੁਰਮੁੱਖੀ ਲਿਪੀਆਂ ਦੇ ਹਰਫਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਲੋਕ ਗੀਤ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਗੀਤ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਉੜੀ:

ਇਸ ਰੂਪ ਦੇ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜੰਗਾਂ-ਜੁੱਧਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਹਰੀਏ ਹਰੀਏ ਡੇਕੇ ਨੀ ਫੁੱਲ ਦੇ ਦੋ। ਅਜ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਪੇਕੇ ਨੀ ਫੁੱਲ ਦੇ ਦੋ।

.....।

ਬੰਦੀ ਮਾਲਣ ਫੁੱਲ ਪਈ ਚੁਣਦੀ ਗੋਦੀ ਤਾਂ ਬੂਟਾ ਹਰਿਆ।

ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਇਹ ਹੈ:

ਹੁਲੇ ਨੀ ਮਾਏ ਹੁਲੇ, ਦੋ ਬੇਰੀ ਪੱਤਰ ਝੁੱਲੇ।

ਦੋ ਝੁੱਲ ਪਈਆਂ ਖਜੂਰਾਂ। ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਰੋ ਮੰਗੋਵਾ।

ਵਾਰ:

ਕਲ੍ਹ-ਨਾਰਦ, ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਜਿਊਣਾ ਮੌੜ, ਜੱਗਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲੋਕ ਗੀਤ ਰਚੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜੱਗਾ ਡਾਕੂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੇ ਇਹ ਬੋਲ ਹਨ:

ਡੂੰਘੀ ਢਾਬ ਵਣਾਂ ਦਾ ਉਹਲਾ ਜਿਥੇ ਜੀਉਣਾ ਮੌੜ ਵੱਢਿਆ।

.....।

ਉਥੇ ਹਰਨਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਰੋਵੇ ਜਿਥੇ ਜੀਉਣਾ ਮੌੜ ਵੱਢਿਆ।

ਚੌਬੋਲਾ:

ਇਹ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲਾ ਲੋਕ ਗੀਤ ਹੈ। ਇਸ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਖੁਲੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਹਨ :

ਫੱਗਣ ਮਹੀਨੇ ਮੀਂਹ ਪੈ ਜਾਂਦਾ, ਲਗਦਾ ਕਰੀਰੀਂ ਬਾਟਾ।

ਸਰਿਹੋਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫੁੱਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ, ਛੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਏ ਪਟਾਕਾ।

ਸੌਂਕ ਨਾਲ ਜੱਟ ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਂਦੇ, ਰੱਬ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ।

ਬਸੰਤੀ ਫੁੱਲਾ ਵੇ, ਆ ਕੇ ਦੇ ਜਾ ਝਾਕਾ।

ਫੁਨਹੇ:

ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਤੁੱਲ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ

ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਫੁਨਹੇ ਜਾਂ ਪੁਨਹੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਫੁਨਹੇ ਦਾ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਫਿਰ ਜਾਂ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੁਹਰਾਉ ਨਾਲ ਗੀਤ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਮੇਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਗੀਤ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਦਰ ਮੁੰਦਰੀਏ, ਦੁਦਰੀਆਂ ਦੁਦਾਰਕਾਂ, ਹੁੱਲੇ ਹੁਲਾਰੇ, ਜੁਗਨੀ, ਸੱਮੀ ਆਦਿ।

ਘੋੜੀਆਂ/ਸੁਹਾਗ:

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੜਕੇ ਦੇ ਘਰ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਘੋੜੀਆਂ ਤੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਘਰ ਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਸੁਹਾਗ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਭ ਇਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੋਹ ਭਿੱਜੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘੋੜੀ ਵਿਚ ਧੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਵਾਰਤਲਾਪ ਨੂੰ ਇਉਂ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਬਾਬਲ ਜਿਉਂ ਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਨ, ਚੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਹਨ, ਕਨ੍ਹਈਆ ਵਰ ਲੋੜੀਏ।

ਸਿੱਠਣੀ:

ਇਸ ਲੋਕ ਗੀਤ ਦੁਆਰਾ ਵਿਆਹੁਣ ਢੁੱਕੀ ਜੰਵ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚੁੱਭਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ:

ਸਾਡੇ ਤਾਂ ਵਿਹੜੇ ਮੁੱਢ ਮਕਈ ਦਾ। ਦਾਣੇ ਤਾਂ ਮੰਗਦਾ ਉੱਧਲ ਗਈ ਦਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਨੀ ਇਕ ਚੰਬੇ ਦਾ ਬੂਟਾ, ਕਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੋਈਆਂ। ਨੀ ਆਹੋ, ਕਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੋਈਆਂ।

ਅਲਾਹਣੀਆਂ:

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਗਮੀਆਂ ਦਾ ਗੁਲਦਸਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਗੀਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮੌਕੇ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਗਮੀ ਜਾਂ ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੈਰਾਗਮਈ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਲਾਹਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਣ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਉਮਰ ਤੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਇਹ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਹਾਇਆ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਬੀਬੀ ਮੋਰਨੀਏ ? ਹਾਇਆ ਧੀਏ ਮੋਰਨੀਏ

ਹਾਇਆ ਟੁੱਟ ਗਈ ਵਿਚੋਂ ਕੱਚੀ ਕਲੀ , ਹਾਇਆ ਕੱਚੀ ਕਲੀ

ਟੱਪੇ:

ਟੱਪਾ ਇਕਹਿਰੀ ਤੁਕ ਵਾਲਾ ਉਹ ਲੋਕ ਗੀਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਢੋਲਕੀ ਨਾਲ ਸੁਰ ਕਰਕੇ ਗਿੱਧੇ ਮੌਕੇ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

1. ਜਦੋਂ ਰੰਗ ਸੀ ਸਰੋਂ ਦੇ ਫੁਲ ਵਰਗਾ, ਉਦੋਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਇਆ ਮਿੱਤਰਾ।

2. ਰਾਂਝਾ ਕੀਲ ਕੇ ਪਟਾਰੀ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ, ਹੀਰ ਬੰਗਾਲਣ ਨੇ।

ਮਾਹੀਆ:

ਇਹ ਲੋਕ ਗੀਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤੀ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਪਤਨੀ ਆਪਣੀ ਗਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ‘ਬਾਗੇ ਵਿਚ ਕਾਂ ਬੋਲੇ’, ‘ਦੋ ਪੱਤਰ ਅਨਾਰਾਂ ਦੇ’ ਆਦਿ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੁਕਾਂਤ ਮੇਲਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਢੋਲਾ:

ਇਹ ਲੋਕ ਗੀਤ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਂਗਲੀ ਗੀਤ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਢੋਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਗਲੀ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਦਰਦ ਭਰੀਆਂ ਘਨਘੋਰਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ।⁸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸੁੰਦਰ ਅਲੰਕਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਦੁਪਹਿਰ ਜਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਇਸ਼ਕ ਆਂਹਦਾ, ਖਾਲੀ ਜੋਬਨਾ. ਝੱਟ ਪਲਕ ਪਰਾਹੁਣਾ ਏ ਜਿਵੇਂ ਤੱਤਾ ਦੇਹ ਦੁਪਹਰੀ।

ਬੋਲੀਆਂ:

ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਘੱਟ ਲੰਬੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਤੋਲ ਮਾਹੀਏ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੰਮੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਲੰਮੀ ਬੋਲੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਿੰਡ/ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਸਰੂਪ, ਮੇਲੇ, ਤਿਉਹਾਰ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸੱਦ:

ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲੋਕ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ‘ਸੱਦ’ ਵਿਚ ‘ਚੀਰੇ ਵਾਲਿਆ’, ‘ਹਾਕਮਾਂ’, ‘ਸਿਪਾਹੀਆ’, ‘ਰਾਂਝਣਾਂ’, ‘ਬੀਬਾ’ ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

ਉੱਚਤਾ ਬੁਰਜ ਲਾਹੌਰ ਦਾ, ਵੇ ਚੀਰੇ ਵਾਲਿਆ ਹੇਠ ਵਗੇ ਦਰਿਆ, ਵੇ ਸੱਜਣ ਮੇਰਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਰਵਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇਹ ਅਨਮੋਲ ਖਜਾਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਨਕਿਆਂ, ਦਾਦਕਿਆਂ, ਪੇਕਿਆਂ, ਸਹੁਰਿਆਂ, ਮਾਂ-ਪਿਉ, ਭੈਣ-ਭਰਾ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ, ਦਿਉਰ-ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤਿਆਂ, ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ, ਲੋਰੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਖੇਡਾਂ, ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ, ਤੀਆਂ, ਤ੍ਰਿੰਦਣਾਂ,

ਵਾਢੀਆਂ, ਗੋਡੀਆਂ ਭਾਵ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਲਾ, ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਦਰਿਆ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਅਲਬੇਲੇ ਮਸਤ ਵੇਗ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਰਹੇ।

ਹਵਾਲੇ:

1. Verrier Elwin, Essays in the study of Folksongs, p. 2
2. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 922
3. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦ - ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲੋਕਯਾਨਿਕ ਅਧਿਐਨ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਪੰਨੇ 130-31
4. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 921
5. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 922
6. Verbal Art , Journal of American Folklore, Vol. LXV111, p. 248
7. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 921
8. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 929